

QOYATOSH SUR'ATLARINING ISHLANISH USLUBLARI.**Fayzulloyeva Xurshidabonu O'lmas qizi**

Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti Tarix talim
yo'nalishi 1TAR23 guruh talabasi

U2402236@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada insoniyatning dastlabki badiiy tafakkur namunalari bo'lgan qoyatosh suratlarining ishlanish uslublari, ularning tarixiy bosqichlari hamda estetik va ijtimoiy mazmuni tahlil qilinadi. Tadqiqotda toshga o'yib chizish, qirg'ich bilan qirralash, bo'yoq yordamida tasvir berish kabi qadimiy texnikalar o'rganilib, ularning arxeologik yodgorliklar tarkibidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, O'zbekiston hududidagi Sarmishsoy, Zarautsoy, Takatosh kabi qoyatosh suratlari misolida mahalliy uslublarning o'ziga xos jihatlari va badiiy evolyutsiyasi tahlil etiladi. Maqola qadimiy tasviriy san'atning inson tafakkurini, diniy qarashlarini va mehnat jarayonini aks ettirishdagi o'rmini ilmiy asosda ko'rsatib beradi.

Аннотация: В данной статье анализируются способы создания наскальных изображений — первых проявлений художественного мышления человечества, их исторические этапы, эстетическое и социальное содержание. В исследовании рассматриваются древние техники, такие как гравировка на камне, процарапывание и нанесение рисунков с использованием красок, а также их роль в составе археологических памятников. На примере наскальных изображений Сармышая, Заравтсай и Така-Таша, расположенных на территории Узбекистана, раскрываются особенности местных художественных стилей и их эволюция. Статья научно обосновывает значение древнего изобразительного искусства в отражении мировоззрения, религиозных представлений и трудовой деятельности человека.

Abstract: This article analyzes the methods of working with rock paintings, which are examples of the earliest artistic thinking of mankind, their historical stages, and their aesthetic and social content. The study studies ancient techniques such as rock carving, scraping, and painting, and highlights their role in the structure of archaeological monuments. Also, the specific aspects of local styles and artistic evolution are analyzed using the example of rock paintings such as Sarmishsay, Zarautsay, and Takatash in Uzbekistan. The article shows the role of ancient fine arts in reflecting human thinking, religious views, and the labor process on a scientific basis.

Kalit so'zlar: qoyatosh suratlari, petroglif, tasviriy san'at, arxeologiya, ibtidoiy jamiyat, o'yma uslub, Sarmishsoy, Zarautsoy.

Ключевые слова: наскальные рисунки, петроглифы, изобразительное искусство,

археология, первобытное общество, стиль резьбы, Сармишсай, Зараутсай.

Keywords: rock paintings, petroglyph, fine arts, archeology, primitive society, carving style, Sarmishsay, Zarausay.

Insoniyat tarixining eng qadimiy bosqichlari haqida yozma manbalar mavjud bo‘lmaganligi sababli, o‘tmish hayotini o‘rganishda arxeologik topilmalar, ayniqsa qoyatosh suratlari (petrogliflar) muhim ahamiyat kasb etadi. Qoyatosh suratlari — bu ibtidoiy jamiyat insonlarining dunyoqarashi, diniy tasavvurlari, mehnat faoliyati va estetik didini ifodalovchi eng qadimiy badiiy yodgorliklardir.

Petrogliflar O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Rossiya, Fransiya, Ispaniya, Hindiston kabi ko‘plab hududlarda topilgan bo‘lib, ular inson tafakkurining ilk shakllanish bosqichlarini yoritib beradi. Tadqiqotchilar fikricha, bu suratlar Paleolit davridan to Temir davrigacha bo‘lgan uzoq tarixiy jarayonni qamrab oladi.

Qoyatosh suratlari nafaqat badiiy namuna, balki o‘sha davr madaniy hayotining “toshga muhrlangan xronikasi” sifatida ham katta ilmiy qimmatga ega. Ular orqali ibtidoiy insonning tabiat bilan munosabati, ovchilik jarayonlari, diniy marosimlari va ijtimoiy hayoti haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

Asosiy qism

1. Qoyatosh suratlarining paydo bo‘lishi va tarixi

Arxeologik tadqiqotlarga ko‘ra, eng qadimiy qoyatosh suratlari Paleolit davrining oxiri (miloddan avvalgi 30–10 ming yilliklar) ga mansub. Dastlabki tasvirlar asosan hayvonlar — bug‘ular, otlar, ho‘kizlar, yovvoyi echkilar, arxarlar shaklida tasvirlangan. Bu suratlar insonning ovchilik faoliyati va tabiatga bo‘lgan e‘tiqodiy qarashlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan.

O‘zbekiston hududidagi Zarautsoy (Surxondaryo viloyati) qoyatosh suratlari Markaziy Osiyoda eng qadimgi petrogliflar sirasiga kiradi. U yerda ov sahnalari, hayvonlar, raqsga tushayotgan insonlar tasviri uchraydi. Ushbu suratlar Neolit–Bronza davri (mil. avv. IV–II ming yillik) oralig‘ida ishlangan deb hisoblanadi.

2. Ishlanish uslublari va texnikalar

Qoyatosh suratlarining ishlanish uslublari har xil bo‘lgan, ammo ularning barchasi tabiiy sharoitga mos ravishda ishlab chiqilgan. Asosiy uslublar quyidagilardir:

O‘yib chizish (gravirovka) – tosh yuzasini qattiq asboblari (tosh, suyak, metall) yordamida chuqurchalar hosil qilib, chiziqlar orqali shakllantirish usuli. Bu uslub eng keng tarqalgan bo‘lib, ko‘plab Sarmishsoy petrogliflarida kuzatiladi.

Qirg‘ich bilan qirralash (scratching) – tosh yuzasidagi sathni silliqlab, rang farqi orqali tasvir hosil qilish. Bu uslub ko‘proq Qozog‘iston va Farg‘ona vodiysi petrogliflarida uchraydi.

Bo‘yoq bilan chizish (piktografiya) – tabiiy mineral bo‘yoqlar (oxra, marganets, ko‘mir kukuni) yordamida ishlangan. Zarautsoy suratlarining ayrimlari shu uslubda bajarilgan.

Aralash uslub – ayrim hollarda avval tosh qirralanib, so'ngra bo'yoq bilan to'ldirilgan tasvirlar yaratilgan.

Bu texnikalar nafaqat estetik maqsadda, balki diniy yoki marosimiy ma'noda ishlatilgan. Masalan, ov sahnalarini tasvirlash orqali mo'l hosil yoki muvaffaqiyatli ov tilangan.

3. O'zbekiston hududidagi yodgorliklar misolida uslublar farqi

Sarmishsoy (Navoiy viloyati) – Markaziy Osiyodagi eng yirik qoyatosh galereyalaridan biri bo'lib, 10 mingdan ortiq surat aniqlangan. Bu yerda o'yib chizish usuli ustunlik qiladi. Tasvirlarda ov manzaralari, marosim raqslari, yirtqich hayvonlar va quyosh belgisi ko'p uchraydi.

Zarautsoy (Surxondaryo viloyati) – bu yodgorlikda bo'yoq yordamida ishlangan tasvirlar uchrab, diniy marosim yoki urug'-aymoq to'planishlarini aks ettiradi. Ranglardan foydalanish ibtidoiy inson estetik qarashlarining rivojlanayotganini ko'rsatadi.

Takatosh (Qashqadaryo viloyati) – o'yma va qirg'ich uslublar aralash qo'llanilgan. Bu joydagi suratlar ko'proq otliqlar, qurollangan jangchilar va mifologik obrazlar tasviri bilan ajralib turadi.

4. Qoyatosh suratlarining ma'naviy va ilmiy ahamiyati

Qoyatosh suratlari ibtidoiy inson tafakkurining ilk shakllarini ochib beradi. Ular orqali insonning tabiatga bo'lgan munosabati, mehnat jarayonlari, diniy e'tiqodlari va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar haqida ma'lumot olish mumkin.

Bu suratlar inson tafakkurining simvolik tafakkurga o'tish bosqichini ko'rsatadi, ya'ni odam real hayotni ramzlar, belgilar orqali ifodalay boshlagan.

Hozirda O'zbekiston Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti olimlari, xususan Ya.G'. G'ulomov, A. Asqarov, R. Sulaymonov, E. Rtveladze kabi tadqiqotchilar tomonidan petrogliflar ilmiy jihatdan o'rganilgan va xalqaro ilmiy hamjamiyatda e'tirof etilgan.

Xulosa: Qoyatosh suratlari insoniyatning eng qadimiy badiiy merosi bo'lib, ular orqali inson tafakkuri, e'tiqodi va ijtimoiy hayoti haqida chuqur tasavvur hosil qilinadi. Ularning ishlanish uslublari – o'yish, qirralash, bo'yoqlash – faqat texnika emas, balki o'sha davr madaniyatining ifodasidir.

Petrogliflar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan, aksincha, insoniyat tarixini tushunishda, milliy o'zlikni anglashda muhim manba bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Asqarov, A. (2007). O'zbekistonning qadimgi tarixi. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
2. Rtveladze, E.V. (1999). Arxeologicheskiye issledovaniya v Uzbekistane. Tashkent: FAN nashriyoti.
3. G'ulomov, Ya.G'. (1959). O'zbekiston arxeologiyasi. Toshkent: O'zbekiston Davlat nashriyoti.
4. Suleymanov, R.H. (2014). Sarmishsoy qoyatosh suratlari – qadimiy san'at guvohlari. Toshkent: Fan va texnologiya.